

A LATIN KÖLTÉSZET HELYZETE MAGYARORSZÁGON A XIX. SZÁZADBAN*

Lonovics József csanádi püspök, aki az 1832/36-i magyar országgyűlésen nagy port fölvert vehetszásságok ügyében 1840-ben Rómába utazott, mielőtt a pápa kihallgatáson fogadta volna, december 2-án fölkereste – többek között – Angelo Mai bíborost. Így ír erről naplójában: „A Követ Úr (azaz gróf Reviczky Ádám firenzei osztrák követ) kíséretében tiszteletemet tévém több Cardinálisoknál, kiket hon találék, legnevezetesebbek köztök Mayo(sic!) és Mezzofanti. Az első legottan deák nyelven idvezlett s azt olly jelesen beszélé mint az illy európai híru férjfiutól várni lehetett. Kijelentém néki, hogy a Magyarhonban is érdemlett tiszteletben áll neve azon buzgó fáradozásaiért, mellyekkel több Classicusoknak rég elveszett munkáit a palimpsesteből kiírta és különösen Frontóban és Ciceróban „de Republ.” az üres helyeket ön elméjéből ügyesen és szerencsésen kipótolta, kívánván néki és magunknak azon szerencsét, hogy az előtte kitért régi iratok s könyvek rejtélyeiből a tudós világot ismét illy forma hajdani kincsek feltalálásával és kiadásával örvendeztethesse meg. Válaszolá, hogy nem lehet nem kedves „laudari a laudato viro” (azaz: magasztaltatni egy magasztalt férjfiutól), sajnálkozását jelentvén, hogy a deák nyelv Olasz Országból, egykori honából száműzve, ma már csak a Magyarok közt talál menedék helyet. Corvinus Mátyás könyvtára jöven szóba, említé, hogy a Vaticana Bibliotheca annak néhány maradványaival, nevezetesen egy igen szép föstményekkel kiékesített Breviariummal bír s hogy valahol egykor olvasta volna, mintha Mátyás a maga könyvtárát Vitéz János Érseknek s Janus Pannonius Pécsi Püspöknek elfoglalt könyvtáraiból gazdagította volna. Végre megmutatá tulajdon könyvtárát, melly magában igen nagy lévén, rakva van a legválogatottabb munkákkal.”¹

Angelo Mai kijelentése arról, hogy a latin nyelv száműzetett Itáliából, nem tekinthető egyszerű udvariassági közhelynek. A magyar püspök mindjárt másnap tapasztalhatta szavai igazságát, amikor XVI. Gergely pápa fogadta és mindjárt a kihallgatás kezdetén kiköté magának, hogy vele Lonovics kizárólag olasz nyelven szóljon.² (A dolog kissé emlékeztet Janus Pannonius esetére, aki Mátyás követeként 1465-ben latinul szónokolt II. Pál pápa előtt, aki – a rossz nyelvek szerint – nem is igen értett latinul.)³ Azonban a bíboros klasszikus filológus elkeseredésének mélyebb oka is lehetett. Noha a humanista tradíció s vele a neolatin költészet Itáliában a romantika korában sem halt ki egészen, de nagymértékben visszaszorult. Nem feledkezhetünk el persze Leopardiról: ám az An-

*Az itt következő öt tanulmányt a hatvanéves Németh G. Bélának ajánlják tanítványai. (A szerk.)

¹ VÁRADY L. Árpád, *Lonovics József római küldetése*. Függelékül: Lonovics római naplója. Bp. 1924. 187–188.; idézi: – bg – [= Balanyi György]: Egy magyar főpap a XIX. század két leghíresebb bíborosáról. *Vigilia*, 1954. 606–608. Mátyás breviáriuma azonos a vatikáni könyvtár „Urb. Lat. 11.” jelzetű kódexével, vö.: CSAPODI, Csaba, *The Corvinian Library*. History and stock, Bp. 1973. Nr. 725. 402.; Mai véleményéről, melyet később, 1837-ben közzé is tett Vespasiano Bisticci-kiadásában, vö. CSAPODINÉ GÁRDONYI Klára, *Vitéz János könyvtára* in JANUS PANNONIUS. Tanulmányok Szerk.: KARDOS Tibor–V. KOVÁCS Sándor, Bp. 1975. 235.² és CSAPODI Csaba, *i. m.* 44–45.

² Lonovics római naplója. I. kiad. 188.

³ HUSZTI József, *Janus Pannonius*. Pécs, 1931.

gelo Mait is ódával köszöntő költő ifjúkori latin költeményei ekkor még kiadatlanok.* Manzoninak híres szabadság allegóriája, a latin nyelvű *Ad volucres* később keletkezik. Prati is írt egy-két latin verset, ám a neolatin költészet nagy XIX. századi olaszországi fellendülése csak a század második felében következik be. Ennek a fellendülésnek legfőbb oka, mint a témáról szóló könyvében Vito R. Giustiniani írja, az az olasz nemzeti büszkeség, melyet nagymértékben sértett, hogy a klasszika filológia súlypontja Németországba tevődött át és legalább a studia humanitatis másik fő ágában, a latin verselésben akarták visszaszerezni a vezetést.⁵ Így egy pillanatra úgy látszott, hogy – a humanizmus korához hasonlóan – az olasz költészet ismét kétnyelvű.

De vajon igaza volt-e a bíborosnak abban is, hogy a száműzött latin nyelvet Magyarországon befogadták?! Úgy véljük, itt sem csupán a „translatio studiorum” humanista közhelyének ügyes és udvarias alkalmazásával van dolgunk. A latin nyelv nem csupán a hivatalos nyelve volt Magyarországnak 1844-ig, nem csupán az oktatásban és a tudományokban játszott vezető szerepet, hanem tovább élt a költészetben és a szépprózában is. Ha mennyiségileg nem is csökken ez a latin irodalom kb. 1860-ig, jelentőségében a nemzeti nyelvű mellett – főleg 1830 után – határozottan visszaszorul. Az 1789 és 1830 közötti termés azonban feltétlenül megérdemli a figyelmes vizsgálatot. Vessünk egy pillantást a magyarországi neolatin költészet múltjára. A humanizmus korában Janus Pannonius-szal mindjárt az európai élvonalba került. A Janus-hagyomány nyomán indultak sokáig a későbbi költők is, azonban ez sohasem akadályozta őket az éppen korszerű, európai példák imitációjában. Magyarország sajátos körülményei, azaz a törökkel folytatott 150-éves élet-halál harc és az idegen származású Habsburg-dinasztia köré font nimbusz magyarázza azt a különlegességet, hogy a XVII. század végétől a XVIII. század közepéig a mintaadó nemzetközi jezsuita neolatin költészet, nyugaton inkább a barokk korábbi szakaszában, divatos műfaja: a hősi eposz kerül a magyarországi neolatin költői termés középpontjába. (Különbön hasonló figyelhető meg más, keletközép-európai neolatin irodalmakban is.)⁶ A XVIII. század második felében azután más lírai és epikai műfajok is elterjedtek – a latin nyelvű iskoladráma-írás mindvégig virágzott. A latin persze nemcsak az ezen a nyelven írott költői termékeket közvetítette, hanem sokszor a spanyol, francia, olasz nyelven írott műveket is. Az 1794-ben elítélt magyarországi jakobinusok latinra fordították a Marseillese-t, sőt még Montesquieu alapvető műve, a *L'esprit des lois* is latin fordításban forgott a magyarországi felvilágosult olvasók kezében; sajnos, ez a fordítás elveszett.⁷

A XVIII. század végén és a XIX. század elején több olyan értékes poétikai mű is készült, amelyek viszonylag részletes műfajtréneti fejtegetéseket is tartalmaznak. Ilyen pl. a jezsuita Szerdahely György Alajos néhány műve, melyekről századunkban Benedetto Croce is elismerően nyilatkozott;⁸ vagy a *II. Ratio educationis*, azaz (csupán a katolikus iskolákra érvényes) az állami tanügyi szabályozás által bevezetett poétikatankönyv, Grigely József: *Institutiones poeticae* c. műve, amely először Budán 1807-ben jelent meg és 1848-ig még számos kiadást ért meg.⁹ Ez a piarista szerző már az érett klasszicizmus szemléletét alkalmazza, ezért csupán háttérbe szorítva tárgyalja azokat a költészeti alműfajokat, amelyeket a barokk alkalmi poézis olyannyira kedvelt, és amelyeket pl. fő helyen tárgyaltak a korábbi poétikai kézikönyvek.¹⁰ Mint ahogyan a korábbi retorikák és poétikák

* LEOPARDI, Giacomo, „*Entro dipinta gabbia*” – Tutti gli scritti, rari e editi (...). A cura di Maria CORTI, Bompiani, 1972. 311–369.

⁵ GIUSTINIANI, Vito R., *Neolatinische Dichtung in Italien 1850–1950*. Tübingen, 1979. 5. skk.

⁶ Vö. SZÖRÉNYI László, *A barokk hősi ideál az olasz és a közép-európai latin jezsuita eposzokban*, ItK LXXXII. (1978), 529–539.

⁷ ECKHARDT Sándor, *A francia forradalom eszméi Magyarországon*. Bp. 1924.

⁸ WALDAPFEL József, *Croce Szerdahelyiről*, *Estétikai Szemle*, 1936. 98–101.

⁹ GRIGELY, Josephus, *Institutionum poeticarum in usum gymnasiorum regni Hungariae, et annexarum provinciarum*. Budae, 1807.

¹⁰ SZÖRÉNYI László, *Poésie en langue latine*, in *Le tournant du siècle des Lumières 1760–1820. Les genres en vers des Lumières au romantisme*. Volume publié sous la direction de György M. VAJDA, Bp. 1982. 607–623.

közvetlen kapcsolatba hozhatók a hazai neolatin költői természettel, Grigely is tükrözi a tanköltemény, a szatira és a tisztán lírai műfajok javára történt eltolódást.

A költők sorát azokkal kell kezdeni, akiknek java életműve már nemzeti nyelven készült; éppen ezért tanulságos, hogy mikor fordultak mégis a latinhoz, mint kifejezési eszközhöz. A nemzetközi mezőnyből Walter Savage Landor példája emlékeztet leginkább a mieink közül Batsányi Jánosra: egyikük sem hagyta abba a latin verselést a zsengekkel, hanem egy-egy fontosnak ítélt alkalomkor megezengették a latin lantot is. (Landor azért is kedves példa magyar szempontból, mert írt egy szép latin ódát Kossuth Lajoshoz.)¹¹ Ami Batsányit illeti, egy 1820-ban írt versében (*A hazai nyelv és tudományosság*) egyenesen a latin nyelvet hozza fel példának arra, hogy a kiművelt irodalom túlélheti az őt létrehozó birodalmat:

Róma – végét látta nagy birodalmának;
Árnyéka sincs többé szörnyű hatalmának;
Hódol a föld ma is Tullius szavának,
S Máró, Flakkus, Názó mennyei lantjának!¹²

Nyolc latin költeményt írt: ezek részben epigrammák, részben ódák és egy episztola. Az epigrammák a csipős római modort követik és a magyar elmaradottságot támadják. Van egy görögös epigrammája is: ezt Herder képe alá írta.

Quid fuerit quondam, cultis quid debeat esse
Artibus olim, et nunc quid sit Homo? hic docuit.
Quaelibet optaret talem sibi patria civem,
Tamque decus titulis addere grande suis.
Tu tamen ante alias felix Germania gaudes,
Hunc quoque post tantos progenuisse viros.

(1797)¹³

Batsányi börtönben ült a jakobinus szervezkedésben való részvétele miatt, majd Franciaországba kellett menekülnie, mert részt vett Napóleonnak a magyarokhoz intézett kiáltványának stilizálásában. Magyarországra soha többé nem térhetett haza: Napóleon bukása után Linzben élt, száműzetésben. Azt a verset, amelyet a legtöbbször tartott latin kompozíciói közül, a *Mantua* címűt, igyekezett ajándék gyanánt kortárs neolatin költőknek elküldeni. A vers a felsőolaszországi osztrák–francia háborúval kapcsolatban az osztrák álláspontot tükrözi, mert üdvözli Mantova lakóit, hogy a Habsburg monarchiához csatlakoztak. A vers nem csupán antik reminiscenciákkal van teli, hanem egy célzásához felhasználja Jacopo Sannazaro 35. számú epigrammáját is (*De mirabili urbe Venetiis*).¹⁴ Révai Miklós még érdemesnek tartotta – a „triászban” társaitól eltérően, akik csak egy-egy alkalmi költeménnyel áldoztak a latin műzsának – hogy latin verseit két kötetben megjelentesse. A „Latina” című kötet, amely 1792-ben jelent meg, elégiákat tartalmaz. Az első könyv II. elégiája, amelyet még 1768-ban írt, kezdeményező abból a szempontból, hogyan lehet felhasználni a humanista költészet sablonjait az immár magyar nyelvű történeti témák megénekelésére. Az elégia Sannazaro Cumae romjaira írott elégiájának mintájára készült és Csanád romjain kesereg; ezt a várat – egyébként a költő szülőhelyét – az első magyar király, Szent István korában emelték. A vers kezdeményező szerepet játszott a romantika korában oly kedvelt romköltészet keletkezésében.¹⁵

¹¹ KELLY, Andrea, *The Latin Poetry of Walter Savage Landor*, in *The Latin Poetry of English Poets*, ed. by J. W. BINNS, London and Boston, 1974, 150–193.; Kossuthról: 164.

¹² BATSÁNYI János, *Összes művei*, I. k., kiad. KERESZTURY Dezső és TARNAI Andor, Bp. 1953. 94.

¹³ I. m. 154.

¹⁴ I. m. 160.

¹⁵ Ioannis Nicolai RÉVAI *clerici regularis Scholarum piarum Provinciae Hungaricae*, Latina, [...] iaurini, 1792. 16–19.; vö. DÁNIEL Edit, *Révai Miklós latin nyelvű költészete*, Bp. 1943.

Csokonai Vitéz Mihály, aki a XVIII. század végi európai stílusirányokat magyar nyelvű szintézisben egyesítette, nagyon sokat tanult a – részben latin nyelvű – árkádikus költészettől, sőt, a Magyarországon egykor virágzó latin hősi epikától is, azonban fennmaradt latin versei legnagyobbbrészt diákkori próbálkozások, így különösebb értékük nincsen. Azt mindenesetre jól tükrözik, hogy a szentencia és piktúra kettősségéből hogyan jön létre a leíró vers típusa.¹⁶

A legnagyobb magyar romantikus költő, Vörösmarty Mihály szintén rengeteget tanult nem csupán az antik klasszikusoktól, hanem a barokk-latin – részben még élő – költői gyakorlatból is. Tucatnyi latin zsengeje azonban nemigen mutat sajátos vonásokat, talán csak annyit, hogy a kezdődő világnézeti válságot e kezdeti fokán a keresztény latin költők, elsősorban Ausonius, mintájára írott vallásos versekben fejezte ki; e diákkori latinos katolicizmus bizonyos hasonlóságot mutat Leopardi zsengeivel.¹⁷

Ezek után rátérünk azokra a kisebb költőkre, akiknek életműve jórészt már latin nyelvű. Mivel a tengernyi nyomtatványt és kéziratot szinte lehetetlen áttekinteni, s eddig semmiféle összefoglalás nem készült róluk, csak a gyűjteményes kötetben megjelent műveket tárgyaljuk, azok közül is csupán a legjelentősebbeket.

Mátyási József 1794-ben jelentette meg „Semminél több valami” című, magyar és latin verseket egyaránt tartalmazó kötetét.¹⁸ A nyolc latin költemény közül legnagyobb figyelmet a hexameterekben írott kiséposz érdemli, amelynek címe: „Aeneas Christianus apud Manes. Sive Hora et Kloska in infernis. Anno 1785. grassante tumulto Valachico.”¹⁹ Az epyllion tartalma a következő: a keresztény Aeneas – azaz a látomást elbeszélő költő – elalszik és álmában az égbe ragadtatik. Hirtelen villámfény hasítja szét a felhőket: megpillantja a paradicsomot. Majd egy sötét völgybe jut, ott mered a pokol kapuja. Halál király és udvara színe elé jut. (Az ezután következő konvencionális alvilági topográfia módszeresen keveri a pogány és a keresztény képzetkincset.) Amikor a sýnlődő Gazdag hiába kér Lázártól vizet, pl. Ganymedest keresi; megjegyzendő, ugyanolyan eredménytelenül. Ezekután megbánja bűneit és kifejti, hogy a gazdagság rablás. Utána Alecto szózatát halljuk, aki testvérharcra buzdít. A Gazdag sorra bemutatja az érdeklődő Lázárnak a különféle bűnösöket. Találhatók itt pogányok, istentagadók, testvérgyilkosok és paráznák. Ám egyszerre csak nagy láncössörgéssel új kárhozott csapat érkezik. Hosszú hajúak, kezükről csöpög a vér, azt isszák. A Gazdag elmagyarázza, kik e szörnyek: „Tum dives sic orsus erat: Tu Lazare felix!

Si licet infandum facinus, tantosque latrones
Nosse, scies: hi sunt atrocía corda, Valachi,
Ausi omnes brutale nefas, qui more luporum
Nuper maesta parens, misera te Dacia! caede
Vastabant, quorum furis Hunyad Inclyta sedes
Atque Zarant laniata gemunt, humus ossibus albet.
Intumulata virum monstrantur funera passim,
Aut nudí cineres, et honore carentia busta.
Indignata necis constrictum Legibus Aevum,
Queis Patria et vultu tristis natura parentant.”²⁰

Vagyis az 1784 végén Erdélyben, főleg Hunyad és Zaránd megyében kitért véres román parasztfelkelés résztvevőit láthatjuk. Miután úgy lázadtak fel a földesurak és a király ellen, mint hajdan a

¹⁶CSOKONAI VITÉZ Mihály, *Összes művei*, I. k. *Költemények*. 1785–1790., kiad. SZILÁGYI Ferenc, Bp. 1975. 18–20, 33–35, 414–505.

¹⁷VÖRÖSMARTY Mihály, *Összes művei*, I. k. *Kisebb költemények*. 1826-ig. Kiad. HORVÁTH Károly, Bp. 1960. 15–38.; vö. VÖRÖSMARTY Mihály, *Kiadatlan költeményei*. kiad. BRISITS Frigyes, Bp. é. n. 138–145.

¹⁸MÁTYÁSI József, *Semminél több valami*. Az az elegyes tárgyú és formájú egynehány darab versek. Első darab, Pozsony, 1794.

¹⁹J. m. 31–45.

²⁰Uo. 42.

kentaurok, József császár megbüntette őket az Olümposzról, azaz Bécsből, most pedig Alektó háromszorosan felkigyózza várja őket. A Gazdag figyelmeztet: a lebukott lázadók gyász esetéből megtanulhatni, hogyan kell engedelmessé válni a felsőbbeknek. Azonban ez csak a tanulság fele! Hiszen a gazdagoknak is tanulniuk kell!

„Ne quoque Tantaleus tenet his in sedibus error,
Auri stulta fames. Heu! quam crudelia sunt haec
Supplicia, humanis narrari nescia verbis.

*O! quicumque igitur fugituros ducitis annos,
Donec sera forent ad sanctos tempora mores,
Discite Pauperibus casu succurrere nostro.*²¹

A szónoklat után a fúria be akarja fogni a Gazdag száját, de még engedélyt kér, hogy bemutathassa a Styxhez tolongó árnyakat. Köztük az Erdélyben meggyilkoltakat, csonka holttesteket, anyákat, gyermekeket. A háborzongató leírással bizonyára enyhíteni igyekszik az előbb a gazdagokhoz intézett szegényparti felhívást; vagy talán erősíteni hatását indirekt módon? Igaz, hogy bosszúért esedezik az éghez, de mindenesetre – legalábbis jelenlegi ismereteink szerint – a magyar irodalomban ez az első eset, amikor egy költő összekapcsolja a szociális igazságosság követelését az ellenkező esetben bekövetkezendő iszonyú paraszti megtorlás ecsetelésével. Nagy XIX. századi költőink közül Arany János jól ismerte Mátyásit, de talán Petőfi is, aki az 1848-as forradalom küszöbén írott versében, a *Dicsőséges nagyurak*... kezdetűben ezt az összekapcsolást a harcias fenyegetés szintjén ismétli; a versnek – úgy tartja a legenda – volt is hatása arra, hogy a pozsonyi országgyűlés végül is kimondta a jobbágyfelszabadítást.²² Legalábbis Mátyási ismeretűre kell abból következtetnünk, hogy Petőfi utolsó versében, az 1849-ben írott *Szörnyű időben* használ egy olyan emblémát, az egyik kezében háborút, a másikban döghalált hozó, kétfelé kaszáló Halálról, amelyet korábban – amennyire tudjuk – csak Mátyási használt egy magyar versében, amely szintén e kötetben található (*„Második Józsefnek hét első királyi esztendeje”*).²³ Így tehát ez a Vergilius-utánpótlás, amely végül is a pokoltól elszakadva, azzal végződik, hogy a látót Isten színe elé viszik az angyalok, nem csupán azért érdekes, mert ötvözi a barokk epyllion-hagyományt és részben a pasquillust a korszerű, Blumauer-szerű eposzparódiával és a politikai látomásköltészettel – ez utóbbinak jeles művelője volt Batsányi János – hanem azért is, mert újszerű társadalmi és politikai mondanivalót hordoz.

Ugyanebben az évben keletkezett egy névtelen költőnek hőseposzi konvenciókat használó, de a krónika és a helyszíni újságbeszámoló jellegét keverő verses beszámolója Martinovics Ignácnak és társainak, a magyar jakobinus vezetőknek a budai Generális-kaszálón, későbbi kevév Vérmezőn történt kivégzéséről. A költeménynek több másolata ismeretes – a legjobbnak a kalocsai Érseki Könyvtár példánya látszik –, de a szöveg mai napig kiadatlan.²⁴ Különösen érdekes a négy igazgató halálának vérfagyasztó részletekben bővelkedő leírása.

Hödl Joachim „Musa Werschetzensis Belgradii ac Hungariae conversiones carmine elegiaco decantans” c. művét Horányi Elek adta ki 1802-ben.²⁵ Ez témájában Belgrád elfoglalását, majd – Laudon és II. József halála után – újra török kézre kerülését tárgyalja. A szerző, élete végén a Temesi Bánság különböző falvaiban volt plébános, utoljára Versecen. Osztrák származású, grazi születésű exjezsuita, aki tizenöt évig Peruban volt hittérítő. Mint a III. könyv Ferenc császárhoz intézett ajánlásában mondja, a dél-amerikai őserdőben egészen elbarbárosodott. Ez persze a szerénykedés kötelező toposza, az azonban bizonyos, hogy – nyilván a hosszas tengeren túli tartózkodás miatt – művében egy mindenestől elavult műfajszemlének, az Ovidiust imitáló „carmen elegiacum”-nak hódol

²¹ Uo. 43.

²² VARGA János, *A „Dicsőséges nagyurak” és a pesti forradalom*. in *Petőfi és kora*. Szerk. LUKÁCSY Sándor és VARGA János, Bp., 1970. 363–410.

²³ MÁTYÁSI, *i. m.* 64–168., kül. 89.

²⁴ *A magyar jakobinusok iratai*, 3. köt., *Naplók, följegyzések, röpiratok*, kiad. BENDA Kálmán, Bp. 1952.

²⁵ Pestini, Trattner, 1802.

s ráadásul heroída-sorozatban. Az I. könyv, amely a „Belgradum expugnatum” címet viseli, például a következő levelekből áll: a hősnő, a megszemélyesített Belgrád a szintén megszemélyesített Temesvárnak panaszkodik és közeli szabadulásában reménykedik; Temesvár viszontüdvözlét küldi a megerősíti barátinője bizakodását; Belgrád, miután Laudon elfoglalta, ujjong és tapsol; Laudon hírtelesen halálát siratja; Bécsből (azaz a megszemélyesített Viennából) visszakéri a tábornagy tetemét és síremléket emel neki; Lipót császártól kér segítséget az újra készülődő török ellen; köszönti a nádorrá megválasztott Sándor Lipót főherceget. Ezt a szisztémát a költő vaskövetkezetességgel végigviszi a szisztovai békéig, amikor is a város újra oszmán uralom alá került; az epiztola témája itt, hogy Belgrád örül, hogy ha már neki rossz lesz, legalább más országoknak jó. Az utolsó könyv végén a Mússa leteszi művét Ferenc trónjának zsámolyára. A virtuóz, de elavult modorban írott mű voltaképpen a XVIII. század első felében elterjedt episztola- vagy heroída-eposzok folytatása; rokon a metamorfózis-eposzokkal.²⁶ Politikai szemléletét is teljesen a barokk dinasztikus hódolás határozza meg. Az egyetlen mű különben, amelyre e korszak magyarországi latin költeményeiből a kutatás felfigyelt: ugyanis Heinrich Dörrie tárgyalja heroída-monográfiájában.²⁷

Szerdahely György Alajos, az esztétikája miatt már említett exjezsuita professor 1803-ban adta ki verseinek második, az 1788-as bécsihez képest megrostált és részben átdolgozott gyűjteményét.²⁸ Közülük igen sok foglalkozik Pest és Buda különféle látványosságaiával: léghajó-kísérlettel, az első közvilágítással, népiünnepekkel stb.: ezeket jórészt feldolgozták.²⁹ A „*Silva Parnassi Pannonii*” azonban sokkal gazdagabb, mint ezek az alkalmi darabok sejtetik. Igen értékesek egyrészt kiemelkedő kortársaihoz, kollégáihoz, barátaihoz intézett versei: mint pl. Jacobo Mariosához, Patachich érsek olasz könyvtárosához,³⁰ a pécsi latin költőhöz, Agyich Istvánhoz,³¹ az elhunyt történészre, Pray Györgyre síriratot készít stb. A következő csoportot történeti alkalmakra írta: három versben is kesereg a jezsuiták, egyben a magyar alapítású szerzetesrend, a pálosok feloszlatásán. II. József török háborúját is megénekl: de immár nem dinasztikus, hanem magyar nemzeti szempontból tekintti és a nagy törökverő hős, Hunyadi János árnyát költögeti. Nevétől – a néphit szerint – még mindig félnek a törökök.

– Hunniades! surgesne tuo de pulvere? – Surge!

Bella vocant, Scythicos Hostis adurget equos. [...]

Nunc quoque Te memorant Turcae; Tuae nomina Mater

Et puer in cunis novit, et arma timet.^{32 2}

Bravúros az az epigrammája, amelyben az Éjt, ezen antik istennőt szólítja meg: a vers kezdete a hódolaté, a folytatásban azonban felszólítja az istennőt fátyla, a sötétség fellebbentésére; jól tanúsítja, hogyan habozik a költői szándék a felvilágosodott allegória és egy modernebb, szimbolikus nyelvhasználat között.³³ A keresztre feszített Krisztusra írott epigrammája paradoxon-halmozásra épül.³⁴ A hazai latin költészet hagyományát felidézve foglalkozik saját költői maradandóságával, holott egyébként öniróniával emlegeti élete dolgait: zsenéi elégetéséért, egyre jobban gyöttrő podagráját, gondúzó dohányát. A „*De Lauro, quam Janus Pannonius plantavit*” c. versben viszont valódi

²⁶ Vö. SZÖRÉNYI, László, *Il genere gesuitico „metamorphosis” e la poesia di Bernardo Pannagi*, in *Actes du congrès néo-latin de Tours*, red. par J. – C. MARGOLIN, Paris, 1980. 1207–1214.

²⁷ DÖRRIE, Heinrich, *Der heroische Brief*, Berlin, 1968. 412–430.

²⁸ *Silva Parnassi Pannonii quam offert Georgius Aloysius SZERDAHELY* [...], Budae, 1803.

²⁹ NYILAS Márta, *Pest-Buda a 18. század költészetében*. Bp. 1961. (Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár), 39. skk.

³⁰ SZERDAHELY, i. m. 42; Mariosáról vö. SZÖRÉNYI, László, *L’Arcadia latina nell’Ungheria del diciottesimo secolo*, in *Venezia, Italia, Ungheria fra Arcadia e illuminismo*. Rapporti italo-ungheresi dalla presa di Buda alla rivoluzione francese. A cura di Béla KÖPECZI e Péter SÁRKÖZY, Bp. 1982. 300–302.

³¹ SZERDAHELY, i. m. 51.

³² Uo. 207. skk., Nr. XXVI.

³³ Uo. 206.

³⁴ Uo. 139.

áhitattal fordul a költő-előd által három századnál is régebben plántált babér, illetve – hisz' metamorfózissal belőle lett – Daphne urához, Apollóhoz:

„Phoebel licetne mihi similem sperare coronam?
Vel scelus est animo spem posuisse meo?
Nolo ego Phoebe tuam temere contingere Daphnem;
Quodue tibi sacrum est, carpere nolo decus.
Si merui, paruum ressecabis ab arbore frondem,
Ornabitque meum Laureae parua caput.
Tunc ego fatidico Vates praenuncius ore
Carmine Parnassi vertice digna canam.”³⁵

A kötet legnagyobb arányú vállalkozása az a mítikus csillagászati tanköltemény, amely a Herschel által nem régen fölfedezett Uranus bolygó mítoszt („historia poetica”) szerkeszti meg. Az utána következő „elegia epidictica” még azt is kimutatja, hogy Ádám volt az első csillagász! A fikció játékoságát komoly csillagászati és kronológiai jegyzetei még csak fokozzák.³⁶ Ennek a műfajnak – az új természettudományos eredmények latin tankölteményekben való feldolgozásának – komoly múltja van a XVIII. századi irodalomban.³⁷

Tertina Mihály eperjesi születésű nagyváradi gimnáziumi igazgatóhelyettes, több latin költemény írója, mások költeményeinek kiadója, egy kiterjedt irodalmi kör vezetője 1803-ban nagy vállalkozásba fogott. Canova ebben az időben – pontosabban 1803 januárjában – elkészítette Napóleon-szobrának nagy modelljét. 1801 óta készült erre a műre; végül is az Uffizi egy hellenisztikus atlétaszobrát választotta modellnek. A művet csak 1803. július 7-én állította ki műtermében. A szobor későbbi sorsa kalandos: végleg 1807-ben készült el, 1810 júniusában hajózták be Párizs felé, ahová 1811 elején érkezett meg. 1815-ben az angolok megvették és Lord Wellingtonnak adományozták. Ma is Londonban, az Apsley House-ban áll.³⁸ Nos, a szobor nagy modellja éppen csak elkészült, amikor 1803 márciusában Tertina egy, körülbelül négyszáz hexameterből álló költeményben üdvözölte a művet, amely Napóleon, mint béketeremtőt ábrázolja, egyik kezében lándzsával, oldalán pedig egy aranyozott gömbön álló Victoriával.³⁹

A költemény szerint Praxitelész lelke Canovába költözik, hogy méltó művész örökíthesse meg a Békének a fúriák barlangjából való kiszabadítóját, Bonapartét. A Béke kilenc évig sínylődött a rabságban. Praxitelész-Canova Párizsba siet, a Pantheonban megszemléli Venus szobrát, elszégyelli, hogy ilyen háborúra uszító szörnyetegnek lett alkotója és összetörő a márványszobrot. Hirtelen mellette terem Mercurius és leszidja, esztelenségnek ítélve azt, amit tett. Canova azonban megvédi álláspontját. Felsorolja a Venus keltette háború szörnyűségeit, s azt mondja, hogy a ledöntött szobor helyére a békeszerzőnek kell emlékművet állítani.

„Exule Pace, Europa quibus non tota procellis,
Discidiis, damnis exagitata fuit?
Hac redeunte, quibus non tota fruatur abunde
Ecce bonis! numquid cernis, et ipse stupes? –
Cuius id est munus? – Veneris? – Non: Pacis! – Et hanc quis

³⁵ Uo. 213.

³⁶ Uo. 245–298.

³⁷ Vö. BUGANZA, G. S. J., *Poesie latine sopra argomenti di costume moderno e familiare*, I–II., Firenze–Verona, 1786–1796., 1.: GIUSTINIANI, i. m. 5.¹⁰

³⁸ *L'opera completa del Canova*. Presentazione di Mario PRAZ. Apparati critici e filologici di Giuseppe PAVANELLO, Milano, 1976. 109–110.

³⁹ Michaelis TERTINA, *Carmen de Napoleonis Bonaparte marmorea statua*. [...] *poetice adumbrata in Hungaria mense Martio Anni Aerae Christianae MDCCCIII*. – Posonii, Georgii Aloysii Belnay characteribus.

Reddidit Europae? quis fera bella scidit?
Non BONAPARTE gravi haec cura Heros otia fecit?
Quae generi humano tot retulere bona! —
Illius ergo, loco Veneris fractae, hic pia stabit
Effigies, nostra sufficiens manu.”⁴⁰

A továbbiakban megismerjük Bonaparte tetteit, elsősorban az egyház és a vallás irányában gyakorolt nagylelkűségét. A papnevelőket is újra megnyitotta,

„Ne quando quisquam Voltaerus, Mirabo, Russo
Explodat fidei dogmata salvificae,”⁴¹

Ugyanis a vallás a birodalmak alapja. Ezekután a költő megtervezeti Canovával a szobrot; ezenközben nagy jártasságot árul el az antik szobrászati ikonográfiában. Végül — mondja a szobrász —, ha Mercurius nem tud neki jobb feliratot ajánlani, ő bizony azt vési be a szobor talapzatába, amit a nimfának az eperjesi születésű váradai mester — vagyis maga Tertina — mondott:

„NON. BONAPARTE. TUA. HAEC. EST. NON. SED. PACIS. IMAGO
IMO. TUA. O. DIVE. ET. PACIS. IMAGO. SACRAE”⁴²

Szavai közben a szobrot be is fejezte. Ó, csoda, az oltár felvillan, megjelenik Gloria, a megszemélyesített dicsőség és Napóleon dicséretét zengi. Csatlakozik hozzájuk két nimfa képében Pax és Religio, akik kéri a vezért, tegye őket magáévá. Újabb csoda: a szobor-Napóleon is megszólal, elvállalja a felszólítást, mire még Fortuna is az övé lesz. Végül Franciaország is ünnepli a hőst. Janus templomát örökre bezárják és a méltatlankodó Marsot elébe ültetik.

Tertina a bécsi francia követ révén a költeményt eljuttatta Napóleonhoz. Champagny nyugtázta a költeményt; majd a párizsi nuncius, Caprara bíboros köszönte meg a verset. Végül a 11. év Messidot 23-án kelt levelében Talleyrand írt Champagnynak, a közben császárrá koronázott Bonaparte nevében. Ebben olvashatjuk a költeményről: „... je l'ai mis sous les yeux de S. M. Imperiale, qui n'a pu qu'être sensible aux témoignages de veneration, et de l'admiration consignés dans cet ouvrage, elle m'a chargé de vous inviter a vouloir bien en transmettre l'assurance à M. le Professeur Tertina.”⁴³ Napóleonhoz nemcsak magasztaló hangja miatt állhatott közel ez a költemény s nemcsak azért, mert — különösen mielőtt látta volna — tetszett neki a Canova-szobor. Hanem császársága alatt általában megerősödött a már-már haladni látszott neolatin költészet. Például az Arles városába való J. Brunel 1808-ban úgy adta ki modern latin költőkből készült kétkötetes, „*Parnasse latin moderne*” c. antológiáját, ahol a közölt szemelvényeket életrajzi jegyzetek és francia prózafordítás is kíséri, hogy egyenesen a Császár közoktatási főigazgatójának, Antoine-François Fourcroy gróf államtanácsosnak ajánlotta, aki maga különben neves vegyész volt. Az előszóban pedig így ír: „Mon ouvrage est un choix délicat et sévère des morceaux saillans dont s'honorent les siècles les plus rapprochés du grand siècle de NAPOLEON.”⁴⁴ A gyűjteményben például szerepel a Becsületrend lovagjának, Crouzet-nak egy túlvilági beszélgetése (*Colloquium apus Elysios manes inter Caro-*

⁴⁰ *I. m.* 9. 69–78.

⁴¹ Uo. 11., 107–108. sor

⁴² Uo. 15., 243–244. sor

⁴³ Ladislai NAGY DE PERETSEN, [...] *Orodias*, [...] Magno-Varadini, Typis, et Sumtibus Antonii Gottlieb Maramasosiensis, 1804. 327–330.

⁴⁴ *Parnasse latin moderne*, [...] Par J. BRUNEL, d'Arles, [...] I–II., A Lyon, Chez Yvernault et Cabin, 1808. Vol. I., VII.

lum magnum et consultissimum virum Tronchet).⁴⁵ Ebben pl. az elhagyott Franciaország így sóhajt az Egyiptomban időző Bonaparte után:

„Tum septemgemini respectans ostia Nili,
Ostia, quae miseri veram Pharon orbis habebant,
Perdita clamavit morienti Patria voce;
O ubi Napoleo! quibus heu! deserta relinquor!
Napoleo, mea lux, tutela, salusque tuorum,
Napoleo generose, redi. . .”⁴⁶

Maga a szerkesztő is írt a császárra egy verset:

„*Napoleoni I. Francorum Imperatori. Lugduno in Italiam proficiscenti, an. 1805.*

Quo te, Napoleo, rapit hinc jam gloria pergo;

Francorum sceptris Itala consocias.

Eridanus subito florens ut Sequana, leges,

Virtutes, artes, te dominante, colet.”⁴⁷

Az antológia kortársi anyaga elsősorban teológiai és orvosi tankölteményeket tartalmaz: pl. Urbain Domergue, grammatikus, az egészségtanról is írt gnómákat; Étienne-Louis Geoffroy, orvos eposzt írt a higiénéről; Revers abbé a vallásról.⁴⁸ A klasszicista és felvilágosult közízlés az eposzi kellékeket csak efféle „modern” témákkal kapcsolatban tűrte meg.

Perecsényi Nagy László „Orodias” c. kötetet Nagyváradon, 1804-ben jelentette meg.⁴⁹ Ez a furcsa, már életében elfeledett, Arad megye egy falujába húzódott, latinul és magyarul is sokat író nemes megérdemli, hogy művéről lefújjuk a port. Valószínűleg ő volt az utolsó, aki virágzó neolatin irodalmi kultúrát akart teremteni Magyarországon és ezért levélben fölkeresett és írásra biztatott mindenkit, akiről valamiképpen megtudta, hogy a latin Múzsának hódol. Kötetében sok, egyébként elfeledett literátortól közöl is műveket. Nem volt tekintettel az anyanyelvre – latinságában és magyarországiságában honfitársának tekintett mindenkit, aki Magyarországon élt; magyart, németet, szlovákot, románt, ruszint egyaránt. Az igazságos olvasóhoz intézett Előszavából kiderül, hogy költői tevékenységre az antik klasszikusok mellett elsősorban a nemzetközi neolatin költészet megismerése sarkallta: az olaszokat Ianus Gruterus „*Deliciae Italarum Poetarum*” (1608), a Firenzében megjelent kilenc kötetes „*Carmina illustrium Poetarum Italarum*” (1719–1722), a veronai „*Carmina selecta ex illustrioribus poetarum Italarum*” (1752) és egy bergamói gyűjtemény, a „*Carmina illustrium poetarum Italarum*” (1753) lapjairól ismerte meg. Ám hasonló alaposással mélyült el a németországi és a lengyel neolatin poézisben is. A magyar elődök és kortársak közül név szerint hatvannégyet sorol fel, megjegyezve, hogy néhányuk művét kézirat formában Tertina Mihály nagyváradi gyűjteményében olvasta. De – mint mondja – több száz más nevet is említhetne, akik „*suis editis tervis, iisque Latinis poematibus, ceu fulgore Litterarum, instar novae Uraniae, apparent*”.⁵⁰ Egész Magyarország hemzseg a tehetségektől szerinte, szinte minden falura esik egy-egy, sokukat azonban a szegénység vagy a balsors megakadályoz műveik közzétételében. (Ezt az is igazolja, hogy példaként felsorolt költői közül jó néhánynak nem ismerjük egy megjelent művét sem; sajnos, Tertina nagyváradi gyűjteménye is megsemmisült.)

Az Arad városának latinos nevéből képzett című kötet, az Orodias három könyvre oszlik, elégiákat, epigrammákat, episztolákat és sok jegyzetben közölt, kommentár értékű dokumentumot tartal-

⁴⁵ *I. m.* I. 153–173.

⁴⁶ *Uo.* 158.

⁴⁷ *Uo.* II. 478.

⁴⁸ *I. m.* I. 258–261, 322–346, II. 174–194.

⁴⁹ *l.* főntebb, a 43. jegyzetben.

⁵⁰ *I. m.* XIX.

maz. Az I. könyv IV. elégiája a konzervatív, olasz katonacsaládból származott, de lelkes magyar nacionalistává vált író, Gvadányi József grófot siratja.

„Quantum Roma suo debet facunda Catoni:
Tantum QVADANIO Pannonis ora suo.”⁵¹

Sok költeménye könyvtáralapító főurakat dicsőít. Szép gyász-epigrammában búcsúztatja Pray Györgyöt, a nagy történést (I. X.). Különcségre hajló őstörténészkedése (egyébként magyar nyelvű regé-nyeinek fő motívuma) mutatkozik meg a debreceni klasszikus filológushoz, Budai Ézsaiás professzorhoz intézett elégiában (I. XIII.), ahol Szent Ivánt magyarországi remetének tartja, aki hosszú énekével a hun vezéreket keresztény hitre térítette. (A dolog alapja csupán egy magyar közmondás: hosszú, mint a Szent Iván éneke.)⁵² Fontos kultúrtörténeti kérdéseket tárgyal a Révay Miklóshoz szóló vers (I. XVIII.) Abban látja a magyar művelődés jelentőségét, hogy a Nyugatról kapott kultúrát továbbadja a szerbeknek, szlovákoknak, románoknak és örményeknek. Az I. XX. elégia Tertinához szól, amikor a jénai és az erlangeni latin társaság tagjai közé választotta. Az I. könyv „Coronis”-a azokat a verseket tartalmazza, amelyeket Tertina Canovát, illetve Napóleont magasztaló versére írtak. Ezek a II. és III. könyv „Coronis”-ában is folytatódnak: összesen huszonhat verset írtak Tertina költeményére! Lehetetlen őket e helyen egyenként ismertetni: csak néhányat emelünk ki. Maga Perecsényi Nagy ügyesen összekapcsolja Canova szobrával azt a monumentumot, amelyet Bonaparte 1797-ben Mantovában emeltetett Vergiliusnak.

„Aspice *Virgilio* – qui nuper Marmora Vati
In Gremio posuit, Mantua prisca, tuo!
Quem defunctorum Cineri sacravit Honorem;
Ex CANOVAE, Vivus nunc capit Ille! stilo:
Scilicet Ille potens Bello – Caduceus Orbis –
Phosphorus, et Patriae Lux, BONAPARTE, suae!
Sed dubitamus adhuc; – num se vult credere saxo: –
An potius Numeris, TERTINA docte, Tuis?
Fallor? et ecce Lapis! ce conscius, adnuit ore,
Suspiciens placidis Carmina Vestra genis.”⁵³

Nedeczky Elek exjezsuita, nyugalmazott plébános szellemes epigrammát küldött:

„Ense suo Bonaparte! suo quoque CANOVA Scalpro!
TERTINA sed calamo! secula mille ferent.”⁵⁴

Vályi Nagy Ferenc sárospataki tanár a latin mellett görög verset is küldött. Valla Jácint, aki tagja volt az Árkádia Akadémiának, Fidalcus Ladonius néven, szép alkaioszi ódát írt. A piarista Simonchich Ince szójátékot csinál: részben a Deukalion által a vízözön után hátradobott kőből származtatja Bona Pax-Bonapartét, másrészt Canova nevét elvágja, hogy egy Cano Varadini, vagyis „éneklek Nagyváradon” szerkezetbe illeszthesse. A szegedi minorita Tóth Kamill TERTINA nevéből előbb a TE TRINA anagrammát gyártja, hogy azután a következő verset írhasssa:

„Sol, et Honor Vatum, quem *Gallia, Roma, Vienna*
Iure colit; nunc *Te gloria trina* manet.[...]”⁵⁵

⁵¹ I. m. 16.

⁵² Vö. POMEY, Franciscus, *Syntaxis ornata seu de tribus Latinae linguae virtutibus, puritate, elegantia, copia*. [...] Budae, Sumbitus Typographiae Regiae Universit. Pestiensis, Anno 1798. 61.: „Hosszú mint a' szent Ivány éneke. Prolixius Iliade.”

⁵³ Orodias, 91.

⁵⁴ Uo. 95.

⁵⁵ Uo. 235.

Végül egy I. M. P. E. betűsor mögé rejtőzködő nyugdíjas kanonok a maga versében Sannazaro híres Velence-epigrammájára céloz, amely e korban rendkívül népszerű volt, többen le is fordították magyarra^{5 6}

„(. . .) *Actius* a Venetis sex, et bis millia quinque
Accepit pro sex Versibus ipse suis.
Tu, quot non Centum pro Carmine Millia tali!
A nostro es meritis CONSULE Munifico?
CANOVA ni gratus pariter TE, TERTINA! caelite:
Esse potest Gratus qua ratione Tibi?”^{5 7}

Visszatérve az „*Orodias*” törzsanyagát képező versekhez, a II. könyv V. elégiája figyelemreméltó, ahol ügyesen illeszti össze a Tertina kiadásában megjelent Fába Simon-versüket magasztalását Proptertius-reminiscenciákkal és öccse halálának elsiratásával. A kötet legsikerültebb darabja a Festicich György gróf által Keszthelyen emelt gazdasági akadémiának, a Georgiconnak a magasztalása (II.-VIII.) Ez röpke történeti áttekintésben a magyar múlt nagy kulturális alapításait mutatja be azért, hogy a „*translatio studiorum et armorum*” toposzt egész erejével alkalmazhassa tárgyára. A vers sok rokonságot mutat a Festicicssel és intézetével szintén kapcsolatot tartó nagy költő, Berzsenyi Dániel gondolatvilágával.^{5 8} A XIV. elégia Arad múltját rajzolja; hajdan itt vezéri paloták álltak, s a román földműves ekéje ma olyan feliratot fordít ki a földből, melyet el sem tud olvasni.^{5 9} Ehhez kapcsolódik a XVIII. elégia, amely az Aradnak nevet adó hajdani legendás Orod vezérről regél, a görög klasszikusokat fordító győri Fabchich Józsefhez fordulva.^{6 0} A XIX. elégia ősmagyar áldozási szokásokat fejteget, egy földbirtokos beiktatása kapcsán.^{6 1} Még ebbe az orientalizáló őstörténeti romantikába tartozik Orlay János orosz császári tanácsossal való levélváltása, aki Szentpétervárról írott levelében ősmagyar nyomokat keres orosz helynevekben: Magyarvár,^{6 2} Kubány (-Kőbánya), Ural (=Ur-allya) stb.^{6 3} A magyarországi nemzetiségek iránti érdeklődésének szép példái: a II. könyv XV. elégiája, ahol közli Ilkovits Elek ungvári unitus kanonok és püspöki titkárnak II. József császár látogatására a rutén nemzet nevében írt latin heroidáját;^{6 4} ugyanezen könyv XXII. elégiája, ahol a szerb Csernovics család eredetét és hőstetteit énekl meg;^{6 5} végül a XXV. elégia, ahol a kalandos és hányatott életű Sinkai György, azaz Gheorge Șincai maga beszél el viszontagságait, köztük római tanulmányait és a román nemzet fölemeléséért végzett munkáját. Az ún. „erdélyi triász” e tagja Darabant nagyváradi román görögkatolikus (unitus) püspök révén került kapcsolatba Tertinával és így Perecsényi Naggyal.^{6 6} Az egész nagyváradi kör a Duna völgyi közép-kelet-európai nemzetek késő felvilágosodásának egyik műhelye, s egyúttal a neolatin költészet egyik központja volt. Őstörténeti érdeklődése pedig a romantika felé mutat.

Végül meg kell említenünk, hogy a kötet végén néhány magyar vers is helyet foglal, és az egyik, amely Ferenc császár nevenapjára készült, a Velencével való kereskedést dicsőíti:

„Alszik a’ párthos Seregeknek úszke;
A’ pazárlók is zabolába vannak; –
Honnyi Termésünk szabados Kelettel
Parti piartzra

^{5 6} Rájnis József és Baróti Szabó Dávid fordításait I. *Deákos költők*, kiad. CSÁSZÁR Elemér, Bp. 1914. I. 294.

^{5 7} *Orodias*, 2–242.

^{5 8} Uo. 124–125.

^{5 9} Uo. 137–138.

^{6 0} Uo. 154–156.

^{6 1} Uo. 156–161.

^{6 2} Vö. MARTINKÓ András, „Magyar” vártól Magyarvárig, ItK 1964. 425–448.

^{6 3} *Orodias*, 161–166.

^{6 4} Uo. 139–148.

^{6 5} Uo. 168–172.

^{6 6} Uo. 189–221.

Hordatik; — vessed Szemeid' *Velentze*
Tájra, Marhákát, Gabonát, Viaszzat
Tér vitorlákön kivetve láthatz
Adria partyán!^{6 7}

Fidrichovszky József, az egri egyházmegye papja regényes verses elbeszélésben mesélte el, hexamaterekben, de az eposzi konvenciók mellőzésével a Guyanába száműzött francia papok szenvedéseit (1804).^{6 8}

Horváth Mihály exjezsuita prépost, a pesti egyetem teológia-professzora „*Otia poetica*” c. gyűjteményének utolsó, negyedik kötetét 1805-ben adta ki. A kötetek nagyrészt alkalmi költeményeket tartalmaznak. Sok a rokokó mitologizálás is: pl. a „*Venus curru triumphali per aërem vecta*”, amely Ewald Christ von Kleist „*Amor in Triumphwagen*” c. epigrammájának hatására keletkezett.^{6 9} De üdvözli a léghajót föltaláló Mongolfière-t, vagy az angol Pope-ot az osztrák neolatin költőt Denist vagy akár Rubenst.^{7 0} is. Teológusi mivoltja frivol megoldásokra készteti: pl. a házastársak közötti féltékenység elleni versében Szent Józseffel példálózik, aki, noha teherben levőnek találta Máriát, mégsem féltékenykedett.^{7 1} Ki kell emelni két, olaszból készült műfordítását. Az egyik II. Frigyes császár azon versének latinítása, ahol Európa különböző nemzeteinek jellemét mutatja be. Latinul így hangzik (az eredeti is közli):

„Franca placet mihi Nobilitas, quam Martius ardor,
Et formae veneres, condecorant pariter.
Et capior pulcro, quem fert Catalaunia, sexu,
Huic par, non relique provenit Hesperia.
Non minus et Ligurum sollers industria nostro
Est rata iudicio, non minus et choreae,
Quas Tarvisini, seu, sum solemnia, seu, dum,
Adfuerint Bachi festa bicornis, agunt.
Et rapiunt sensus, quæis culta Provincia gaudet,
Cantica, Sirenum nobiliora metris.
Oblectat nostros etiam manus Anglica vultus;
Tam bene formatas vix alibi videas.
Denique virginibus, quas gignit Hetruria, laetor;
Hae superant ipsas illecebris Charites.”^{7 2}

Nemcsak azért tanulságos, hogy miképpen alakította tizennégy soros és retorikai ornatus-szal felékesített disztichonos epigrammává az eredetileg hétsoros és szűkszávú verset, hanem azért is, mert külön jegyzetben hívja fel arra a figyelmet, hogy a II. Frigyes óta eltelt századokban mennyire kevésbé változtak meg az egyes nemzetek jellemvonásai. Így számolhatunk azzal, hogy a magyar romantika hajnalán a nemzet-karakterológiai közhelyek kialakítására a hagyományos retorikán túl hatott a szicíliai költőiskola császári tagjának verse is.^{7 3} A másik latinra fordított vers Giulio Cesare Cordara piemonti jezsuita ódája a Jézus-Társaság feloszlására.^{7 4} Cordara jó barátságban állott Fa-

^{6 7} Uo. 250.

^{6 8} *Narratio calamitatum, quas Galliae presbyteri passi sunt in vado insulae Aquarum, in oris maritimis Santonum ad Guyanam dammati*. Hexametris deducta, Cassoviae, 1804.

^{6 9} HORVÁTH, Michaëlis, [. . .] *Otia poetica*, Pars I., Posonii, 1797. 16.

^{7 0} *I. m.* 18., 19., 40–41., 44–45.

^{7 1} De vitanda coniugibus zelotypia, exemplo divi Josephi, Sponsi Beatæ Virginis, *i. m.* 24. skk.

^{7 2} *Otia poetica*, Pars II. 20–21.

^{7 3} Vö. a „nemzeti jellemről” írott cikkek felsorolását: KÓKAY György, *A magyar irodalom-történet bibliográfiája*, Bp., 1975. 128–131.

^{7 4} *Otia poetica*, Pars III., Posonii, Typis Michaelis Landerer de Füsikut, 1805. 16–17.

ludi Ferencel, aki egy drámáját le is fordította magyarra. Könyvet írt a római Collegium Germanico-Hungaricum történetéről: ennek magyar vonatkozásai még felderítésre várnak.⁷⁵

Különleges színfolt Valentini János znióváraljai, szlovák anyanyelvű plébános kötete: „*Lucubrata opuscula in unum collecta*” (1808).⁷⁶ Ez legtalálóbban őstörténeti bukolikának nevezhető. Pásztori versekben üdvözli főnökeit, a beszercebányai püspököket s közben megírja plébániája történetét – de a legrégebbi ókortól kezdve. Ezenközben kiderül, hogy a szkíták, a hunok, a filiszteusok, az első krétaiak, az amazonok, a macedónok, Mithridates, a gall királyok és – eredetileg – a Habsburgok is mind szlávok voltak! Közben dühödten támadja a hagyományos magyar álláspontot, mely szerint a szkíták és a hunok a magyarok elődei. Szép magyar párhuzama ennek a lázas szlovák őskeresésnek a nagy nevű Árkádia-taggal, Hannulik János Krizosztommal kapcsolatban álló Thomas Ferdinánd, aki „*Conjecturae de origine, prima sede, et lingua Hungarorum*” c., két kötetes művében (1802) egyenesen Etiópiából származtatja a magyarokat.⁷⁷

Közben Napóleon Szent Ilonára került. De a magyarok latin Múzsája ott sem hagyta el hűtlenül: noha nem valószínű, hogy Kuik Ignác el kívánta volna juttatni „*De lapsu Napoleonis Bonaparte seu Epicedion Jacobinismi*” c. eposzát a száműzött császárnak. A mű tartalmát hűen foglalja össze motója:

„Quem fera Gallorum genuit Revolutio, natum
Sanguine nutritivit populorum; Moscua flammis
Praedantem repulit; pugnantem Lipsia stravit,
Nudumque imperio servandum tradidit Ilvae,
Hinc profugum, celsis clausum tenet Helena saxis.”⁷⁸

A szimmetrikusan megkomponált eposz úgy van felépítve, hogy pontosan a közepére jusson Ausztria, akinek megnyert barátsága dönti el – a Napóleon-ellenes koalíció javára – a lipcsei „népek csatáját” és Ferenc császár, aki passzív képességében igazibb hős, mint maga Napóleon.

Közben – egészen 1838-ig – főnállott az utolsó latin hírlap és testvér lapja, az Ephemerides Posonienses és az Ephemerides Politico-Statisticae.⁷⁹ Ez utóbbiban rendszeresen jelentek meg latin versek is. Figyelemreméltóak Andási József Lajos költeményei, aki például Schiller halálára írt gyászverset („*Lessus in urnam Friderici Schiller*” é. n.). A pipájához írott elégiája azért nevezetes, mert a lap szerkesztője ehhez egész tanulmányt függesztett, amelyben az első magyar szonett, Faludi Ferenc Pidalának francia ihlető mintáját is közli, sőt, rámutat Bürgernél található német párhuzamára is.⁸⁰ A hazai latin költészet így lassan halad a filológiába való beolvadás útján.

Eddig kizárólag katolikus költőket tárgyaltunk. Pedig a hazai protestánsok is részt vettek a neolatin költészet művelésében, ha kisebb számban is. A legjelentősebb kétségtelenül a sárospataki akadémia tanára, Vályi Nagy Ferenc. Az ő nevét a magyar irodalomtörténetírásban elsősorban az ún. „iliázi pör” kapcsán szokás emlegetni: Kölcsey Ferenc ugyanis belefogott az Iliász fordításába, elküldte Kazinczynak, aki átadta az ugyanabban fáradozó Vályi Nagynak, aki bele is foglalta a maga – posztumusz, 1821-ben megjelent – teljes fordításába. Kölcsey viszont plágiumnak értelmezte az ügyet. Ennek az ügynek az árnyékában elhalványodott a költő „*Carmina Latina*” (1820) c. köteté-

⁷⁵ Vö. GRACIOTTI, Sante, *L'Arcadia italiana e il Settecento ungherese nella cornice dalla cultura letteraria dell'Europa centro-orientale*. in Venezia, Italia, Ungheria . . . , 167. skk.

⁷⁶ VALENTINI, Ioannis, [. . .] *Lucubrata opuscula in unum collecta*, Budae, 1808.

⁷⁷ Pestini, Typis Francisci Josephi Patzko, 1802; Pars altera: Budae, Typis Regiae Vniversitatis Pestanae, 1805.

⁷⁸ KUIK, Ignatius, *De lapsu Napoleonis Bonaparte seu Epicedion Jacobinismi*, [. . .] Editio altera emendata, Posonii, 1817.

⁷⁹ Vö. *A magyar sajtó története I. 1705–1848*. Szerk.: KÓKAY György, Bp. 1979, 180., 366.

⁸⁰ ANDÁSI, Josephi Ludovici, [. . .] *Carmina ex Otiis suis Poëticis, eruditae Societati Ephemeridum Politicarum, Statisticarum etc. ut in lucem publicam ederentur, hinc inde excerpta*, h.n., é.n. 139–140.; vö. TURÓCZI-TROSTLER József, *Az első magyar szonett*, in *Magyar irodalom, világirodalom*. Bp. 1961. I. 369–376.

nek jelentősége.⁸¹ Pedig ebben a kötetben szokásos ünnepi ódák, anagrammák és hasonlókon túl, amelyekben egy művelődésileg és politikailag konzervatív protestáns vezető réteg késő-felvilágosodott eszméit és késő barokk gyakorlatát találhatjuk, felfigyelhetünk egy új, rendkívül rezignált hangra, amelyben a ferenci reakció éveinek, a Szentszövetség korának kiábrándultsága tükröződik. Így ír pl. „*De Europa*”:

„Fallitur, Europam quisquis sub imagine pictae
Virginis, intactam protinus esse putat.
Quot peperit reges? adscrito matribus illam,
Jure licet nulli nupta sit illa viro.
Exposuit praedae capitis permoesta coronam,
Debeat ut nulli nubere sponte proco.”⁸²

Amiképpen a hagyományos, emblematikusan szűz Európából leányanya lett e csúfondáros versben, egy másikban Vulcanus és Mars mítoszát deformálja politikai értelemben. Hajdanában három társ elég volt a kovácsistennek, hogy az Etna kebelében levő műhelyében hálót kovácsoljon hűtlen hitvesét és a hadistent csapdába ejtse; manapság Európa összes hegyében működne, de még vasa sem lenne elegendő ahhoz, hogy Mars elszaporodott fiait megláncolja!⁸³ Szabadság sehoi sincsen már, legfeljebb a költő lelkében:

„Nullibi Libertas; frustra quaesiveris ipsam
Extra te: in sola mente latere potest.
Est populus Regi; Rex est obnoxius illi;
Exterior vincitus quisque ligatur homo.
Si fore vis liber, non extera vincla recuses,
Ast animae nexus rumpito. Liber eris.”⁸⁴

Költői nyelvében is nagy újítást vezetett be: a Biblia képeiben és gondolatritmusában fedezi fel – nyilván Lowth és Herder nyomán – az ősi, nagy erejű költészetet. Az „*Oda Sacris Vatibus, Mosi et Davidi, Poetae profani Lyrici, pares non sum!*” c. versében pl. a bibliai líra fenségét a Vörös-tengeri átkelés, illetve a csillagokon trónoló Úr mózesi és dávidi képével bizonyítja. Igen merész, romantikus képei vannak.

Pl. a 4.–5. versszak:

„Quae plectra vincent Amramidae lyram?
Ut Jova, Regis Nialiaci incites
Furore, mersurus Phalanges
Stelligeri pedibus subacta
Gemmata coeli limina proterens
Consistit! iratus velut, igneos
Vibravit enses brachiis, et
Naribus ingeminavit aetum.”⁸⁵

A kortársak egy másik sárospataki professzort, Kézy Mózeset tartották a legtöbbre, mint latin költőt. „*Opuscula poetica*” (1822) c. kötetét olvasva, inkább csak hagyományos, noha kétségtelenül fölényesen megalkotott alkalmi verseket találunk. A leghatásosabb az idősebb Wesselényi Miklós, az erdélyi ellenzéki vezér halálára írott gyászvers. A költő egyedül tébolyogva sír a mezőn, midőn láto-

⁸¹ NAGY, Francisci, [...] *Carmina Latina*, S. Patakini, Impressa per Andream Nádaskay, 1820.

⁸² *I. m.* 142.

⁸³ *Uo.* 148.

⁸⁴ *Uo.* 145.

⁸⁵ *Uo.* 19–21.

másban részesül. Szent ligetbe jut, ahol égi fény világítja meg Wesselényi gyászpiramisát. Mellette sírnak a „Prisca Fides” és a „moestae Camoenae”. Majd Melpomené és Clio méltatják az elhunyt érdemeit, végül fiát magasztalják.⁸⁶

A debreceni református Kollégium történelemtanára, ifj. Péczely József szerkesztette azt a „*Pallas Debrecina*” (1828) c. antológiát, amely részben kortársi anyagot közöl, részben XVIII. századit: ez a filológus része sokkal érdekesebb, pl. itt jelentek meg először Németi Pál, a korán elhunyt zseniális diákköltő versei.⁸⁷ Olasz–magyar kapcsolattörténeti szempontból viszont igen érdekes Szécl Sámuel „*Rómában lakó magyar, nemes Ferenczi István úrhoz*” c. ódája, melyet abból az alkalomból írt, hogy Ferenczi a Thorvaldsen-tanítvány szobrász, Rómában elkészítette és Debrecenbe küldte Csokonai Vitéz Mihály mellszobrát. A költemény így magasztalja Rómát; mint a magyar reneszánsz szülőjét:

„Régibb nagy elmék, hajdani mesterek
Szülője! újabb tsinosodás, szelíd
Ízlés, remek művek hazája
Róma! neved dicsekedve áldják

Pannon szerentsés völgyei, mellyeken
Az ó világnak vad szövevényi közt
Tudósaid törték először
A' nemesebb Tudományok útját:

Midőn, negyedfél Század előtt, amaz
Európa első akkori tsillaga
MÁTYÁS Olasz kéz közt akarta
A' Magyar' elme tüzeit nevelni.

Lobog ma is még tiszta tűzével az
A' Fáklya, mellyet Mestereid keze
Helyezettett vidúlt Egünkre,
'S hirdeti tiszteleted közöttünk.”⁸⁸

A reformkor egyik legnagyobb megrázkódtatása volt az 1831-es felvidéki parasztfelkelés, az ún. „kolerázadás”, ahol a kolerától megvadult, nagyrészt szlovák parasztok az északkeleti megyékben lemészárolták az orvosokat, zsidókat és urakat, akiket kútmérgezéssel vádoltak. A lázadás Szepes megyei eseményeit örökítette meg – okmányok alapján, melyeknek egy részét függelékben közli is – egy különben ismeretlen körtvélyesi nemes, Kutsma András „*Brevis, horrendae rusticanae, in teris Scepusiensibus, seditionis descriptio*” (1834) c. verses krónikája.⁸⁹ Némi machina is van: az elején Isten és Ádám teremtése szerepel, de azután átmegy a borzalmak leírásába. Figyelemreméltó előszavában kifejtett célzata: elsősorban a közoktatást kell elterjeszteni, hogy hasonló szörnyűségek többé ne fordulhassanak elő. Ha a parasztokat zsenge gyermeksgüktől fogva felvilágosodott és

⁸⁶ KÉZY, Mosis, [...] *Opuscula poetica*. – *Accedunt Orationes quaedam*, S.Patakini, 1822. – *In obitum Illusztrissimi L. Baronis Nicolai Weselényi de Hadad*, I. Comitatus Szolnokiensis med. officii Supremi Comitiss Administratoris. 1810. (7–12.)

⁸⁷ *Pallas Debrecina*, seu carmina metrica Latina et Hungarica, ab alumnis I. Collegii H. C. Debrecinensis, seculo, quo vivitur, XIX.-o, ex occasionibus conscripta, partim edita, partim hucdum edita; ordine chronologico collecta. *Accedunt antiquiora quaedam Pauli Némethi, et Samu-elis Szilágyi superintendentis, Junenilia*. Curante Josepho PÉCZELY, [...], Debrecini, [...] 1828.; vö. VARGA László, *Németi Pál, a debreceni kollégium diákköltője*, Debrecen, 1940.

⁸⁸ *I. m.* 108–110.

⁸⁹ *Leutschowiae*, Typis Joannis Wertmüller, 1834.

evangéliumi szellemben nevelnék, a hatás nem maradhat el. Mátvási József óta haladt valamelyest a költők népszerűlete.

Legvégül Faber Antal költészetéről kell megemlékeznünk. Ez a pozsonyi akadémiai tanár olasz ősoktól származott, nagyapja Szárdinia szigetéről vándorolt Morvaországba, ahol textilgyárat alapított. A költő apja már Magyarországon, Pozsonyban telepedett le. Faber hangja meglepően modern. Műveli persze a neolatin költészetben elkerülhetetlen alkalmi üdvözlő versek műfaját is, de ezek közé korszerű személyes és politikai hangú verseket is vegyít. Pl. dicsőítőéneket (encomium) ír a szomorúságra;⁹⁰ pesszimista szemmel nézi százada haladását, ahol a Föld végső birtokbavétele polgárháborúk és országok pusztulása útján halad („Genius huius aevi”);⁹¹ szembefordul a liberalizmus hirdetőivel:

„Occupat humanas liberta aurea mentes,
Saepius et multum, quin potiantur ea –
Est haec meta homini nunquam tangenda – manebit
Mancipium semper – servus et ipse suus –”⁹²

Máskor azonban osztja a derűs jövő képeit is: pl. verset ír Pest eljövendő nagyságáról.⁹³ Három kötetnyi műve külön elemzést érdemelne: itt már csak egy dolgot emelünk ki. „*Anthologia seu fascis poematum*” (1843) c. könyvében lefordítja Pier della Vigna, a Pisa mellett kivégzett kancellár és költő egy szonettjét (az olasz eredetit is közli).

„*Vetustissimum italicum carmen Petri de Vineae latinitate donatum*”

Cum nulla prorsus possit ratione videri
Sensu ullo externo nec capiatur amor
Multorum subiit stulta haec sententia menti,
Ut credant homines nil fare prorsus eum –

Nemo tamen nescit sensum si consulat inum,
Cuiusvis cordi quod dominetur amor –
Quodque per hoc tanto fiat pretiosior ipsum
Quam fieret si quis cernere posset eum.

Attrahit interna magnes vi ignobile ferrum,
Et cita vis haec est, et violenta simul –
Nemo negare potest hoc quod rapiatur ab illo,
Ut tamen hoc fiat dicere nemo potest.

Haec etiam ratio est ut credam prorsus amorem
Esse aliquid, dici nec bene posse nihil,
Quin potius credo non ullo tempore posse
Hanc populo demi nec ratione fidem.⁹⁴

⁹⁰FABER, Antonius, *Florilegium, seu Collectio Carminum, quae proximo hoc triennio in otio literario suo elaboravit* [...], Posonii, 1841. 17. skk.

⁹¹I. m. 30–31.: Genius huius aevi.

⁹²Uo. 31–32.: In hodiernos Libertatis praecones.

⁹³Újra kiadta: TRENCSENYI–WALDAPFEL, Emericus, *Laudes et luctus regiae Budae*, Bp. 1943. 66–67.: Vaticinium de Pestho. Ad Camillum meum.

⁹⁴FABER, Antonius, *Anthologie seu fascis poematum* [...], Posonii, 1843. 100–101.: *Vetustissimum italicum carmen Petri de Vineae latinitate donatum*.

A magyarországi neolatin költészet az általunk tárgyalt korban még igazi, élő irodalom, ha egyre inkább előtérbe is nyomulnak tudós, filológiai vagy akár műfordítói funkciói. Később, az 1850-es évektől még egyszer feltámadt, de korábbi jelentőségét soha többé nem tudta visszaszerezni.

Kitűzött témánk nem engedi, hogy a latin nyelvű prózairodalmat is áttekintsük. Csak utalhatunk rá, hogy a tárgyalt korszak elején még utópikus regények, a 48-as forradalomban már csak satirikus újságcikkek – pl. Jókai Mór művei – irattattak latinul.⁹⁵ De a latin szerephez jutott még az olaszországi csatatereken is: tudjuk pl., hogy Michele Ferrucci a Curtatone melletti csatában latin nyelvű szótartot intézett a magyar katonákhoz.⁹⁶

László Szörényi

LA SITUATION DE LA POÉSIE LATINE EN HONGRIE DANS LA PREMIÈRE MOITIÉ DU XIXe SIÈCLE

En Hongrie, dans la première moitié du XIXe siècle, la langue latine n'était pas seulement, et pour longtemps, la langue de la politique de l'État et des comitats, celle de l'église, de l'administration et de l'école, mais elle continuait à être utilisée par la poésie aussi, et non seulement à un degré d'école. Les représentants éminents de la philologie italienne – p. ex. Angelo Mai – ont remarqué, eux aussi, que la muse de la poésie latine s'est transplantée pour ainsi dire en Hongrie. L'étude passe en revue – après les antécédents du XVIIIe siècle – les principaux représentants de la poésie néolatine en Hongrie à cette époque. Mihály Csokonai Vitéz, Benedek Virág, János Batsányi et Mihály Vörösmarty ont écrit en latin seulement une partie insignifiante bien que non négligeable de leurs œuvres. Il y a pourtant des poètes qui ont écrit la partie la plus digne d'attention de leurs œuvres précisément en latin. Dans sa petite épopée sur la révolte des paysans roumains de Transylvanie, József Mátyás menace, le premier, la société des nobles par le fantôme d'une révolte générale des paysans. György Alajos Szerdahely, le premier professeur d'esthétique de l'université de Pest, développe encore dans ses poèmes d'occasion le genre de la poésie didactique. Dans son poème écrit sur la statue de Napoléon de Canova et dans l'émulation poétique autour de ce poème, Mihály Törtina exprime l'idéal artistique classicisant. C'est László Peretsényi Nagy qui est le dernier à essayer d'organiser dans la cadre d'une institution la poésie latine de Hongrie et ce faisant il fait entendre les poètes latins des nationalités de Hongrie aussi, dont le hongrois n'est pas la langue maternelle. Mihály Horváth traduit en latin des poèmes italiens médiévaux. János Valentini revêt la préhistoire slave des couleurs de la bucolique latine. Ignác Kuik a écrit une épopée baroque sur la chute de Napoléon. Les *Ephemerides Posonienses*, revue latine de Pozsony (Pressburg) parue jusqu'à 1838, combine la poésie néolatine avec une activité philologique se rapportant à l'histoire de la littérature hongroise. Ferenc Vályi Nagy fait sonner en latin la poésie biblique, appréciée d'après Lowth et Herder. Enfin, il faut souligner la poésie d'Antal Faber, professeur de Pozsony d'origine italienne, qui, conduit par ses vues conservatrices, proclame dans ses poèmes sa conviction que le libéralisme amènera la ruine du monde. Il a traduit, lui aussi, en latin des poèmes italiens médiévaux. Après 1850, cette poésie de langue latine perd pour la plupart son importance.

⁹⁵ Eleutherius Pannonius latin utópiájáról vö. BALLAGI Géza, *A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig*, Bp. 1888.; Jókai satirikusan latinizáló újságcikkeit I. JÓKAI Mór, *Cikkek és beszédek*, szerk. SZEKERES László, II. k., Bp. 1967. 272–273.: „*Offena epistola in uneros Wienenses schwageriones*”; III. k., Bp. 1980. 361–362.: „*Biletus dulcis in uneros angebetetos elteros Franzium kaizerum et Sophiam Kaiserinnam*”.

⁹⁶ GIUSTINIANI, *i. m.* 42.